

Kaks kljauznikku EK(b)P sisevõitluses (aastad 1949–1952)

Venekeelne sõna “kljauznik” tähendab pealekaebajat, laimajat. Kljauznikke võime ajaloost rohkesti leida. Neid on olnud ja on erineva poliitilise korruga riikides. Siiski löid just totalitaarsed režiimid eriti soodsa pinnase pealekaebajate tegevusele. Stalini-aegses Nõukogude Liidus leidis neid massiliselt. Kui ei jätkunud piisavalt vabatahtlikke laimajaid, siis sunniti inimesi hirmutamise ja piinamisega valetunnistusi andma. Käesoleva loo peategelased ei kuulunud aga vägisi kljauznikeks tehtute hulka. Juttu tuleb kahest kommunistliku partei liikmest, kes tegid seda tööd omal algatusel ja suure innuga. Seejuures ei olnud nende rünnakute objektiks reeglina mitte tavalised kodanikud, vaid kommunistlikku eliiti kuuluvad tegelased.

Sellisteks väljapaistvateks augukaevajateks olid Anna Brandt ja August Sipsakas. Nende aktiivne kaebamistöö oli tihedalt seotud isiklike ambitsioonide ja solvumistega (nagu see kljauznike puhul tavaline). Valisin nimetatud isikud välja eelkõige seepärast, et nendega seoses saab päris hea ülevaate poliitilisest õhkonnast EK(b)P võimupüramiidi tipus 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses. A. Brandti ja A. Sipsaka tegevusest on olemas üsna palju arhiivimaterjali.¹

Alustame **Anna Brandtist**. Ta sündis küll Eestis (1903. aastal), kuid varsti kolis pere Peterburi (Leningradi). Seal õppis ja töötas A. Brandt kuni 1936. aastani. Ta lõpetas kolm kursust Eesti

Pedagoogilises Instituudis. Õpingud katkesid seoses lapse sünniga. Mõne aasta oli A. Brandt abielus Kristjan Kurega (hilisem Tallinna Õpetajate Instituudi direktor). 1927. a. astus Anna Brandt kommunistlikku parteisse. Ta töötas Leningradis kooliõpetajana ja raamatukogu juhatajana. 1936–1944 elas ta Tšeljabinskis ja oli ametis sealsetes raamatukogudes.

Juba 1944. aasta alguses oli ilmne, et varsti tõrjutakse Saksa väed Eestist välja. Tol ajal Moskvast resideeriv EK(b)P Keskkomitee otsis usinalt kaadrit, keda Eesti NSV-s rakendada. Keskkomitee tähelepanu orbiidis olid teiste seas Venemaa eestlased, eriti kommunistliku partei liikmed. Moskvasse kutsuti ka A. Brandt. Edasi läks teekond juba Eestisse.

1945. aastal ja 1946. aasta alguses töötas ta Eesti NSV Riigikontrolli Rahvakomissariaadis vanemkontrolörina. 1946. aasta aprillis vabastati ta sellest ametist (nähtavasti ei olnud tema tööga rahul). A. Brandtile pakuti mitmeid teisi kohti, kuid need ei meeldinud talle ning ta hakkas kirjutama kaebusi. Üks neist oli adresseeritud Stalinile. Mõne aja pärast leiti siiski koht, mida A. Brandt pidas endale sobivaks – ta määrati EK(b)P Tallinna Linnakomitee koolide osakonna juhatajaks. Varsti läks ta aga mitme haridustöötajaga tülli. Peale selle viibis ta kuude kaupa Leningradi haiglates – ravis oma närvisüsteemi häireid. Lõpuks otsustas EK(b)P Tallinna Linnakomitee ta töölt vabastada ning määrata talle invaliidsuspension. Ta oli sel ajal 45-aastane.

Nüüd algas Anna Brandti kui kljauzniku tegevuse kõrgeraadius. Vähem kui kahe aasta jooksul läkitas ta kümneid kaebekirju Moskvasse – ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo liikmetele ja teistele kõrgetele ametiisikutele. Tema kirjade adressaatide hulka kuulusid peale Stalini Malenkov, Beria, Molotov, Vorošilov, Mikojan, Hruštšov, Bulganin ja rida teisi. Eraldi tuleb ära märkida A. Brandti kirja Juri Ždanovile (Andrei Ždanovi pojale). See läks teele augustis 1950 ja sai A. Brandtile saatuslikuks (lähemalt allpool). Täpset ülevaadet kõigist tema kaebekirjadest ei ole võimalik saada. Siiski sisaldavad A. Brandti toimikud mitmeid koopiaid ja väljavõtteid tema kirjadest. Peale selle on tema kohtutoimiku teises köites ligi 600 tihedalt täiskirjutatud lehte

¹ Anna Brandti kohta on mahukas personaalküsimuse toimik – Eesti Riigiarhiivi Filiaal (ERAF), f. 1, n. 7, s. 813. Peale selle kaks köidet kohtutoimikuid – ERAF, f. 130, s. 1363a. August Sipsaka tegevust kajastavad tema personaalküsimuste kolm toimikut – ERAF, f. 1, n. 7, s-d 7889, 7890, 7891. Ülevaade A. Sipsaka elust on avaldatud ka raamatus “Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991”. Tallinn, 2002, lk. 354–357.

kirjade mustandeid. Tõsi küll, viimased on üsna raskesti loetavad ja katkendlikud ning enamasti ilma kuupäevadeta, kuid üht-teist huvitavat võib neist leida.

Alustame ülevaadet A. Brandti kirjadest ja nende vastukajadest 1949. aasta veebruariga. Moskva teadlane Jelena Zubkova on käsitlenud oma uurimustes ka EK(b)P “puhastust” meid huvitaval perioodil.² Sealjuures tugineb ta ÜK(b)P Keskkomitee dokumentidele. J. Zubkova märgib, et A. Brandt saatis arvukalt kaebekirju Moskvasse ning üht tema avaldust arutati ÜK(b)P Keskkomitee sekretariaadis 26. veebruaril 1949. Kuigi A. Brandti avalduste kontrollimisel ilmneseid tema kaebuste isiklikud motiivid (solvumine, kättemaks), kasutati neid ära nn. Eesti süüasja alustamisel.

Kuidas nägi välja sündmuste areng A. Brandti poolt vaadatuna? Ühe oma kirja mustandis (valminud pärast EK(b)P Keskkomitee 1950. aasta 8. pleenumit) kirjutas ta: “7. veebruaril 1949 pöördusin ma avaldusega Malenkovi poole. Selles paljastasin EK(b)P Keskkomitee esimese sekretäri ja tema kliki vaenulikkude tegevust. Uskusin, et ÜK(b)P Keskkomitee lahendab selle bolševistlikult, ilma venitamiseta...” Möödus mitu kuud, kuid mingit reageeringut A. Brandtini ei jõudnud. Nüüd kirjutas ta terve seeria kaebekirju poliitbüroo liikmetele ja teistele Moskva tegelastele. Lõpuks võeti temaga ühendust ning teatati, et tema kaebustega tegeldakse ning on moodustatud vastav komisjon ja teda kutsutakse välja, kui toimub asja arutamine.³

Kelle vastu konkreetselt oli suunatud A. Brandti kaebuste laviin 1949. aastal ja 1950. aasta alguses (s. o. enne EK(b)P Keskkomitee 8. pleenumit)? Kokkuvõtliku ülevaate sellest annab A. Brandti kiri “Mida ma tahan?”. Selle kirja koopia on A. Brandti personaalküsimuse toimikus.⁴ Koopia puudub kuupäev, kuid tõenäoliselt valmis see kiri 1949. aasta suvelsügisel. Seal nimetas A. Brandt N. Karotamme kahjuriks, kes tuleb kindlasti töölt maha võtta. Kokku leidub selles kirjatöös 21 nime, kelle mahavõtmist A. Brandt taotles. Mõned tuntumad nendest: Arnold Veimer (ENSV Ministrite Nõukogu esimees), Ivan (Johannes) Käbin ja

Villem Kuusik (EK(b)P Keskkomitee sekretärid), ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Eduard Päll, Nigol Andresen, Hans Kruus, tolleaegne haridusminister Arnold Raud jt. A. Brandti erilise viha objektiks olid isikud, kes ei olnud tema “teeneid” hinnanud või olid temaga konflikti sattunud. Nii nõudis ta, et töölt vabastataks riigikontrolliminister Artur Vaha, EK(b)P Tallinna Linnakomitee sekretär August Kründel, Salme Rikkas (oli olnud Tallinna täitevkomitee haridusosakonna juhataja sel ajal, kui A. Brandt töötas Tallinna parteikomitees), viimase abikaasa Max Laosson jne.

EK(b)P Keskkomitee 8. pleenumil (märts 1950) ja sellele järgnenud kuudel toimunud puhastustöö ei rahuldanud A. Brandti. Pealegi ei olnud keegi temale kõrgeid ametikohti pakkunud. Ikka tuli tal edasi istuda invaliidsuspensionil. Ta jätkas uute kaebuste sepitsemist. Neist väärivad suuremat tähelepanu kolm. 1950. aasta juunis läkitas ta kirja NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumile. Selles taotles ta mitme Eesti NSV-st valitud saadiku väljaarvamist ülemnõukogu koosseisust. Teiste seas olid tema kriitika objektideks kaks asja Eesti NSV võimupüramiidi tippu tõusnud meest – August Jakobson ja Käbin. Jakobsoni kohta kirjutas A. Brandt, et kuigi ta oli viimastel aastatel saanud kaks Stalini preemiat, oli ta kodanlikul ajal kirjutanud pornograafilisi romaane, kus tööliisklassi kujutati rüpase karjana. Käbini kohta väitis A. Brandt, et see viib ellu (võrreldes Karotammega) “veelgi teravamalt väljenduvat kodanlik-natsionalistlikku poliitikat Eestis ja toetab igasuguseid kodanlikke lurjuseid”.⁵

1. juulil 1950 sai EK(b)P Keskkomitee teiseks sekretäriks Vassili Kossov. Ta oli varem töötanud ÜK(b)P Keskkomitee aparaadis ning kuulunud brigaadi, kes valmistas ette EK(b)P Keskkomitee töö arutamist ÜK(b)P Keskkomitee orgbürool ning hiljem ka EK(b)P Keskkomitee 8. pleenumil. A. Brandt pöördus V. Kossovi poole, et saada tema toetust oma pretensioonidele. V. Kossov võttis A. Brandti vastu ja lubas teda aidata töö leidmisel. Möödus kuu, aga keegi ei pakkunud A. Brandtile tööd, mis oleks talle meeldinud. Augusti lõpus läkitas A. Brandt vi-

² E. Zubkova. Fenomen “mestnogo nacionalizma: “Èstonskoje delo” 1949–1952 godov v kontekste sovetizacii Baltii. – Otetšestvennaja Istorija 2001, nr. 3, lk. 89–102. Nii nimetatud tööst kui ka Zubkova teistest selleteemalistest kirjutistest on andnud ülevaate Tõnu Tannberg artiklis “1950. aasta märtsipleenumi eel- ja järellugu. “Eesti süüasi” (1949–1952) Moskvast vaadatuna”. – Tuna 2001, nr. 3, lk. 120–125.

³ ERAF, f. 130, s. 13639, 2. köide, l. 475.

⁴ ERAF, f. 1, n. 7, s. 813, l. 165–167.

⁵ ERAF, f. 1, n. 7, s. 813, l. 58–61.

hase sõimukirja V. Kossovile.⁶ Tulemuseks oli A. Brandti väljaheitmise kommunistlikust parteist. Enne seda oli ta jõudnud saata veel ühe kirja Moskvasse – Juri Ždanovile. Selles süüdistas ta Malenkovi ja Ponomarenkot, et need ei ole viinud lõpule EK(b)P puhastamist. Ta väitis, et kõik juhtivad kohad Eesti NSV-s on endiselt eesti rahva paadunud vaenlaste käes.⁷

Nüüd hakkasid sündmused kiiresti arenema. A. Brandt apelleeris enda parteist väljaheitmise otsuse peale ÜK(b)P Keskkomitee juures asuvalle Parteikontrolli Komisjonile. Ta kutsuti Moskvasse, kuid Parteikontrolli Komisjoni istungile ta ei pääsenud – enne ta arreteeriti ja paigutati Butõrka vanglasse (28. oktoobril 1950). Anna Brandti süüdistati tema kirjade alusel nõukogudevastases agitatsioonis ja juhtivate töötajate laimamises.

Uurijat huvitasid eriti kaks küsimust: 1) kas A. Brandt pidas oma kirjade kirjutamisel kellegagi nõu; 2) miks läkitas ta oma viimase kirja just Juri Ždanovile. A. Brandt rõhutas, et kirjutas oma kirjad üksi, kellegagi konsulteerimata. Kirja saatmist J. Ždanovile põhjendas ta järgmiselt: teades, et J. Ždanov töötab ÜK(b)P Keskkomitees, lootis ta tema kaudu viia kirja Stalinile ja teistele poliitbüroo liikmetele.⁸ Viimase põhjenduse puhul jääb siiski mingi küsimärk. Oma varasemad kirjad oli A. Brandt reeglina saatnud kõige kõrgema astme tegelastele. Juri Ždanov oli aga ainult ÜK(b)P Keskkomitee osakonnajuhataja. Kas oli A. Brandt kuulnud midagi Andrei Ždanovi ja Georgi Malenkovi omaaegsest konkurentsist ning otsustas seepärast saata kaebuse Malenkovi kohta Andrei Ždanovi pojale? Muidugi olid A. Brandti lootused nõrgendada Malenkovi positsiooni rajatud liivale. 16. detsembril 1950 mõistis julgeoleku rahvakomissari juures asuv Erinõupidamine ta 10 aastaks vangi “nõukogudevastase agitatsiooni eest”. Enne kohtuotsust kontrollisid arstid A. Brandti tervislikku olukorda. Konstateeriti, et ta kannatab neurooside all, kuid tunnistati siiski vastutusvõimeliseks.

Pärast NLKP 20. kongressi, 1956. aasta suvel vabanes A. Brandt vanglast kui ebaõigesti süüdi mõistetud. Ta tuli tagasi Eestisse ja hakkas taotlema enda parteilist rehabiliteerimist, s. o. taastamist kommunistliku partei liikmeks. Ei Käbin ega teised EKP liidrid olnud aga huvitatud nii tülika inimese olemasolust parteis. Nii jäigi

A. Brandt parteituks invaliidsuspensionäriks. Kaebuste kirjutamist ta aga jätkas. Isegi üle 80-aastasena tegi ta seda tööd usinalt. Tõsi küll, tema kriitika objektid olid nüüd madalamal astmel – näiteks rajooni täitevkomitee ja selle osakonnad.

August Sipsaka elukäigul ja tegevusel laimukirjade sepitsejana on mõningaid ühisjooni Anna Brandti looga, kuid on ka erinevusi.

Neil oli ühine sünniaasta – 1903. Mõlemad õppisid ühel ajal Petrogradi Eesti Pedagoogilises Instituudis. Sel ajal olid nad ka omavahel tuttavad. Kumbki neist seda õppeasutust ei lõpetanud. A. Sipsakas õppis hiljem (1934–1937) Punase Professuuri Instituudis. Ka sealt lahkus ta enne lõpudiplomi saamist (kuigi oma mitmetes ankeetides on ta kirjutanud, et oli selle lõpetanud). Kuni 1940. aastani töötas ta õppejõuna mitmesugustes Venemaa koolides.

1940. aasta sügisel määrati A. Sipsakas Tallinna Polütehnilise Instituudi marksismi-leninismi kateedri juhatajaks. N.-ö. kõrgemas ešelonis jõudis ta 1941. aasta kevadel – temast sai EK(b)P Keskkomitee propagandasekretär. Siis aga algas sõda. 1942. aastal oli A. Sipsakas mõne kuu 7. Eesti Laskurdiviisi komissar. Tema tegevusega sellel kohal ei olnud aga sõjaväevõimud rahul ning A. Sipsakas suunati tagasi EK(b)P Keskkomitee käsutusse. Kuid N. Karotamm ei olnud A. Sipsaka rakendamisest parteitööl huvitatud. Järgneva paari aasta jooksul saadeti teda mitmesugustele sõjaväe- ja diplomaatiaalastele kursustele. 1945. aasta alguses asus A. Sipsakas tööle Tallinna Polütehnilise Instituuti. Esialgu juhatas ta marksismi-leninismi kateedrit, alates 1946. aastast poliitökonoomia kateedrit. Ilmselt ei rahuldanud need kohad aga A. Sipsaka ambitsioone.

Ei ole täpselt teada, millal alustas A. Sipsakas kaebuste kirjutamist Eesti NSV juhtivate tegelaste kohta. Igatahes on säilinud kaks tema kirja värskele Eesti NSV julgeolekuministrile Valentin Moskalenkole. Need on saadetud vahetult enne EK(b)P Keskkomitee 8. pleenumit (märtsis 1950).

Esimeses kirjas süüdistas A. Sipsakas Hendrik Allikut (oli tol ajal ENSV Ministrite Nõukogu aseesimees) trotskismis. Siin oli tegemist ühe vana loo ülessoojendamisega. 1927. aasta lõpus ja 1928. aasta alguses olid kommunistid-poliitvängid korraldanud Tallinna

⁶ ERAF, f. 1, n. 7, s. 813, l. 62.

⁷ ERAF, f. 1, n. 7, s. 813, l. 136 ja f. 130, s. 1363ᄡ, l. 2–7.

⁸ ERAF, f. 130, s. 1363ᄡ, l. 25–28.

Keskvanglas (Patareis) diskussiooni trotskismi küsimuses. Peeti vajalikuks lühidalt refereerida ka Trotski seisukohti. H. Allikule tehti ülesandeks avaldada vastav artikkel vangla illegaalses ajalehes. See nägigi ilmavalgust Ruth Fischeri varjunime all. Poliitvängid mõistsid Trotski vaated üsna üksmeelselt hukka. Selline oli ka H. Alliku seisukoht. 1944. aastal tõstis trotskismi diskussiooni ja Alliku osa selles uuesti üles üks endine poliitvang Kaarel Paas. Sel puhul andis H. Allik selgitusi ÜK(b)P Keskkomitees. Esialgu jäadi nendega rahule ning paistis, et asi on lõpetatud. EK(b)P Keskkomitee 8. pleenumi eelõhtul tuli A. Sipsakas selle vana looga uuesti välja. Seejuures ei süüdistanud ta mitte ainult Allikut, vaid kahtlustas, et enamik 1938. aasta amnestiaga vabanenud kommunistlikest poliitvängidest pooldas trotskismi. Vaevalt, et eesti kommunistidel-poliitvängidel oli 1927. aasta lõpul selget ettekujutust Stalini ja Trotski vastuolude põhjustest. Iseloomulik on aga, et nad ei tahtnud piirduda lihtsalt võitjate poolele (Stalinile) hurraa hüüdmisega, vaid soovisid siiski, et asja mingil moel arutataks. A. Sipsakal oli oma kaebuse esitamisel muidugi täpselt teada, mida tähendas trotskismi silt. Tema eesmärk oli selge: tõrjuda trotskismi-süüdistusega võimalikult palju juhtivaid eesti kommuniste poliitilisest elust kõrvale ning upitada ennast esiplaanile.

A. Sipsaka teine läkitus V. Moskalenkole oli suunatud otse N. Karotamme vastu. Viimasele esitas Sipsakas kõikvõimalikke süüdistusi: puudused eesti väeosade tegevuses sõja ajal olevat kõik Karotamme vale juhtimise tulemus, halvasti olevat Karotamm juhtinud sõjajärgset majanduselu Eesti NSV-s, ta olevat abitu olnud võitluse korraldamises banditismi vastu, ajanud väära kaadripoliitikat jne. jne. Ideoloogiat juhtima olevat Karotamm upitanud täiesti ebasobiva mehe – Ivan Kābini, kes olevat olnud Karotamme tallalakkuja.⁹

Nii nagu A. Brandt, ei jäänud ka A. Sipsakas rahule EK(b)P Keskkomitee 8. pleenumi tulemustega. Varsti pärast seda pleenumit hakkas ta saatma kaebekirju ÜK(b)P Keskkomiteele ja otse Georgi Malenkovile. Neis rõhutas ta, et J. Kābin oli olnud N. Karotamme lähim abiline ja üldse ebasobiv mees EK(b)P Keskkomitee esimese sekretäri kohale. Peale Kābini kritiseeris A. Sipsakas ka teisi ENSV juhtivaid tegelasi.

Teravalt ründas ta näiteks August Jakobsoni, kellest pärast 8. pleenumit oli saanud ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees. Sipsaka arvates oli A. Jakobson olnud varem paadunud kodanlik kirjanik. Tema romaanid “Vaestepatuste alev” ja “Tuhkur hobune” olnud antikommunistlikud teosed. Torkab silma, et A. Jakobsoni loomingut hindamisel olid A. Sipsaka ja A. Brandti seisukohad lähedased. Kas need kaks kljauznikku tegutsesid ühiselt? Nad tundsid teineteist ju õpingute ajast Petrogradis. Kumbki neist ei räägi aga kuskil omavahelisest koostööst EK(b)P Keskkomitee juhtkonna ründamisel. See on ka arusaadav. Tol ajal loeti kollektiivsete kaebuste sepitsemist fraktsioonilisuseks, mille eest ootas range karistus. Arvatavasti kirjutasid A. Brandt ja A. Sipsakas oma kirju iseseisvalt, kuid tõenäoliselt oli neil 1949.–1950. aastal olemas omavaheline kontakt.

A. Sipsaka kaebusi uurisid ÜK(b)P Keskkomitee töötajad, kes leidsid, et need on laimava iseloomuga, ning soovitasid arutada A. Sipsaka küsimust EK(b)P Keskkomitee bürool.

A. Sipsaka õonestustöö Kābini vastu ei piirdunud ainult kaebekirjade läkitamisega Moskvasse. Selle kõrval arendas ta ka suulist agitatsiooni. Nii kirjutas parteitöötaja Aleksander Valter EK(b)P Keskkomiteele, kuidas Sipsakas oli temale ja ta naisele Keila-Joal rääkinud, et Kābini panemine esimeseks sekretäriks olnud suur viga, ja avaldanud lootust, et varsti seatakse kord mājja – keskkomitee etteotsa saavad “õiged inimesed”.¹⁰

20. aprillil 1951 arutati A. Sipsaka personaalküsimust EK(b)P Keskkomitee bürool. Eriti teravalt mõisteti hukka tema agitatsioonitöö keskkomitee juhtkonna vastu Keila-Joa plaazil. Selles osas tunnistas A. Sipsakas oma eksimust, öeldes, et õigem oleks olnud kriitikaga pöörduda otse Kābini poole. Seejuures tegi Sipsakas huvitava manöövri – ta ütles bürool Kābinile: “Sina talitasid selles suhtes õigemini, kui kutsusid mind enda poole, kui käis võitlus Karotamme vastu.”¹¹ Ilmselt tahtis A. Sipsakas sellega rõhutada oma olulist osa Kābini abimehena Karotamme kukutamisel. EK(b)P Keskkomitee büroo andis sel korral A. Sipsakale suhteliselt kerge karistuse – noomituse arvestuskaardile kandmisega. Sellega aga ei lõppenud Sipsaka rünnakud.

⁹ ERAF, f. 1, n. 7, s. 7889, l. 57–64.

¹⁰ ERAF, f. 1, n. 7, s. 7889, l. 66–68, 96–98, 102–105.

¹¹ Nii on kirjas büroo stenogrammis – ERAF, f. 1, n. 7, s. 7889, l. 160–164.

1952. aasta suvel teatas ENSV Teaduste Akadeemia kaadrite osakonna ülem Kuzminõhh EK(b)P Keskkomiteele: Akadeemia töötajate seas levivad kuuldused, et lähemal ajal on oodata EK(b)P Keskkomitee 8. pleenumi otsuste ümbervaatamist (muutmist) ja seoses sellega võib-olla vahetatakse välja keskkomitee praegune juhtkond. EK(b)P juhid suhtusid asjasse väga tõsiselt. Nende kuulduste levitajaid asusid välja selgitama EK(b)P Keskkomitee teine sekretär Vassili Kossov ja propagandasekretär Leonid Lentsman. Paljudelt akadeemia töötajatelt võeti kirjalikud seletused. Selgus, et ENSV Ministrite Nõukogu endine esimees Arnold Veimer (töötas 1952. a. Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi direktorina) oli rääkinud mitmele inimesele, et temale 8. pleenumil esitatud süüdistused olevat Moskvast ümber vaadatud. Kuulujutte EK(b)P Keskkomitee 8. pleenumi otsuste üldisest revideerimisest levitas akadeemia asepresident Nikolai Tomson. Viimane oli alles 1951. aastal Venemaalt Eestisse tulnud meditsiinidoktor, kes orienteerus kohalikes asjades halvasti. Tomson sai aga informatsiooni oma vanalt sõbralt August Sipsakalt.¹²

Selliste juttude levik eesti intelligentsi eliidi seas erutas J. Käbinit. Ei võinud ju tema ega teised eesti kommunistide juhid täpselt teada ÜK(b)P Keskkomitee plaane – järsku kavatses Moskva tõesti uusi muudatusi EK(b)P juhtkonnas? Midagi sellist võis mõelda Käbin, kui ta saatis üsna diplomaatilise tooniga kirja G. Malenkovile. Selles kurtis Käbin kuulduste levitamise üle, nagu kavatsetakse lähemal ajal ümber hinnata EK(b)P Keskkomitee 1950. aasta 8. pleenumi otsused. Selliste kuulujuttude levitajatena nimetas Käbin järgmisi tegelasi: August Sipsakas, Nikolai Tomson, Arnold Veimer ja Aleksander Kelberg. Neist viimane valiti 8. pleenumil EK(b)P Keskkomitee propaganda-sekretäriks, kuid vähem kui aasta pärast asendati Leonid Lentsmaniga. Käbin rõhutas, et sellised kuuldused on eriti kahjulikud peatselt algava EK(b)P kongressi eel, ning palus Malenkovilt juhiseid, mida teha.¹³ Ei ole teada, kas Käbin sai Malenkovilt soovitud juhtnööre. Igatahes 1952. aastal A. Sipsaka uut personaalküsimust

keskkomitee bürool ei arutatud. Oma aruandekönes EK(b)P 7. kongressile (septembris 1952) rääkis Käbin vajadusest jätkata võitlust laimajate vastu. Viimaste seas nimetas ta Anna Brandti ja August Sipsakat.

Järgnevatel aastatel oli A. Sipsakal raskusi ja konflikte oma töös Tallinna Polütehnilises Instituudis. 1953. aastal vabastati ta poliitökonoomia kateedri juhataja kohalt. 1957. aastal ei valitud teda enam ka õppejõuks. Ühtlasi heitis TPI parteiorganisatsioon A. Sipsaka parteist välja. Teda süüdistati kommunistide laimamises ja intrigeerimises. Linnakomitee otsustas jätta ta siiski parteisse ning määras karistuseks valju noomituse koos viimase hoiatusega. Selle otsuse kinnitas ka keskkomitee.

1959. aastal määrati Sipsakale personaalpension 1000 rubla kuus (1961. a. vääringus 100 rbl). Selle kõrvalt pidas ta agaralt loenguid ühingu "Teadus" liinis. 1970. aastal võeti ka maha tema parteilised karistused. A. Sipsakas suri 1975. aastal.

Kunagi rääkis mulle Vaino Väljas, et oli kaks meest, kelle nimetamine ärritas Käbinit sügavalt isegi sel ajal, kui ta oli juba pensionär. Need olid August Sipsakas ja Aleksander Kelberg.

Anna Brandti ja August Sipsaka elu ja saatus ei peaks väärima ajaloolaste erilist tähelepanu. Nende haiglane kaebamishimu ja meeleheitlik püüe teiste sõimamisega ise esile tõusta võiks pigem pakkuda huvi psühhiaatriatele. Kuid 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses etendas nende inimeste tegevus oma osa eesti kommunistide ladviku sisevõitluses. Seetõttu aitas Anna Brandti ja August Sipsaka lugu meil paremini mõista tolleaegse totalitaarse režiimi mõningaid iseloomulikke jooni.

Olaf Kuuli

¹² ERAF, f. 1, n. 7, s. 7889, l. 133.

¹³ A. Sipsaka toimikus on selle kirja koopia (ERAF, f. 1, n. 7, s. 7889, l. 165–166), millel aga puudub kuupäev. Tõenäoliselt on see saadetud augustis 1952. EK(b)P 7. kongress, mille peatsele toimumisele kirjas viidati, viidi läbi 16.–19. septembril 1952.